

Розділ I

Над Дунаєм

Отак і панували три пишні королі,
Мужні, одважні, в потузі немалі.
Їм голдували левні, рицарські сини,
У службі ревні й певні, в боях не боюни.

Піснь про Нібелунгів

Червень 1338 року, Вишеград, Угорське королівство

З верхівки пагорба Сібрік відкривався божественний краєвид: зеленуватий, мов смарагд, Дунай, затиснутий між пагорбів та пишних лісів, примхливо вигинався, утворюючи закрут, в якому затишно розташувався Вишеград; а самі пагорби, оповиті ледь помітною синявою, бігли в далечину, наче прагнули вхопити небокрай, яскравосиній від літньої спеки. У такому місці мимоволі мрієш про крила, щоб злетіти у небесну безодню та з висоти оглянути ці пагорби, пишні ліси й прекрасний Дунай.

Втім, його величність Казимир, милістю Божою король Польщі, останній з нащадків легендарного князя П'яста, кривився, дивлячись на цю неземну красу, наче вона викликала таку огиду, що нестримно хотілося плюнути на неї з висоти Сібріку. У свої двадцять вісім років Казимир був з себе показний — високий, ладний, з правильними благородними рисами обличчя, пухкими губами (ознакою як

добродушності, так і хтивості), які прикривали темно-русяві вуса, з охайно підстриженою борідкою. Але варто було зазирнути королю в очі, як одразу ставало зрозуміло — перед тобою лихий інтриган.

Казимир не вперше гостював у Вишеграді, столиці Угорського королівства, у своєї сестри Ельжбети та зятя, короля Карла Роберта. Проте нині ці гостини не гріли душу, і настрої короля був прегидезний.

— Невже тобі, любий дядечку, тут не подобається? — пролунав дитячий голосок, вирвавши Казимира з думки. — Ти так хмуришся та кривишся, що подив бере — навіщо ходиш сюди щодня, якщо тут так погано?

Казимир досадливо покосував убік, бо геть забув про небожа Людовіка, найстаршого сина Ельжбети та Карла Роберта, спадкоємця угорського трону, який супроводжував його у прогулянці Високим замком, цитаделлю Вишеграда.

Навесні хлопчикові виповнилося дванадцять років. На свій вік він був худенький, але миловидий, жвавий і розумненький. Мимоволі Казимир лагідно усміхнувся, бо риси обличчя Людовіка нагадали йому сестру. З моменту приїзду небіж ходив за ним, мов хвостик.

— Ні, мій хлопчику, мені тут дуже подобається, — запевнив Казимир.

— Тоді чому ти такий насуплений?

— Тому що я король. А король завжди мусить думати про своє королівство. От коли станеш королем замість свого тата, ліпше мене зрозумієш, — повчально пояснив Казимир, щоб небіж відчепився.

— А мама казала, що коли я добре поводитимуся та слухатимуся, то стану королем замість тебе. Це правда? — запитав хлопчик з такою серйозністю, що Казимир аж похолов.

— Що? — видихнув він.

— Дядечку, це правда? — допитувався Людовік. Але побачивши жах на обличчі дядька, зрозумів, що бовкнув зайвого, і почав брехати: — Може, мама навмисно так сказала, щоб я не бешкетував? Але я повірив, бо дуже хочу бути схожим на тебе, а не на тата — по тобі видно, що ти справжній король. Лицар! А мій сердешний тато останнім часом такий слабкий, такий хворий! А ти такий сильний! Такий, такий... — і хлопчина замовк та глянув на дядька щенячими очима.

«*От уже ж курва!* Вони вже лапи на моє королівство склали!» — гнівно подумав Казимир та скривився так, наче у нього одразу заболіли всі зуби.

Причиною поганого настрою Казимира була суперечка з чеським королем Яном за польську корону¹. Цей спір почався задовго до його народження — у 1300 році чеський король Вацлав Пржемислович захопив більшу частину Польщі, вигнавши законного короля Владислава, батька Казимира.

Лише після смерті загарбника у 1305 році Владислав відновив свою владу над частиною Польщі. Даремно його прозвали Локетком, тобто ліктиком, через малий зріст! Він поставив собі за мету: зібрати під своєю рукою всі польські землі.

Ян, одружившись із донькою Вацлава, успадкував права на польський трон. Втім, про зміцнення своєї влади особливо не дбав — його більше вабили лицарські турніри та війни у Західній Європі, де він здобував славу бездоганного бійця. Та від своїх прав відмовлятися все ж не збирався і, залучивши у союзники Тевтонський орден, який сподівався отримати частину Польщі у винагороду, розпочав боротьбу з Локетком.

¹ Ідеться про Другий з'їзд монархів у Вишеграді 1338 року. (*Тут і далі прим. авт.*)

Війна тривала довго. Постарів та помер Владислав, так і не здійснивши своєї мрії та залишивши її у спадок Казимирові разом з роздробленим королівством. Одрах-лів і Ян, а до того ж ще й повністю осліп, застудившись у поході на великого князя литовського Гедиміна, за що був прозваний Сліпим.

Врешті-решт у 1335 році висотані суперники за посередництва Карла Роберта дійшли згоди: Ян зрікався Польщі та союзу з тевтонцями, натомість Казимир мав віддати йому Сілезію та сплачував двадцять тисяч празьких грошей; а Тевтонський орден мав отримати Померелію¹ як польський «відкуп», але повернути Казимирові раніше відібрані Куявію та Добжинь.

Казимира це замирення не тішило, бо хотілося здійснити мрію покійного батька. Та й втрата Померелії боляче була по його казні — це був вихід до Балтики, яким проходив торговий шлях, а значить — шлях поповнення казни. Однак вибору не було. Тим паче тривала судова тяганина з тевтонцями, які не хотіли повертати Куявію та Добжинь. Саме тому Казимир не квапився остаточно віддати Сілезію.

Втім, вічно затягувати справу неможливо, тому королі знову з'їхалися до Вишеграда. Щоправда, сліпого Яна замінив його син Карл, маркграф Моравії.

Але тепер усе було набагато гірше: попри родинні зв'язки Карл Роберт зажадав від Казимира плати за свою послужливість — у випадку його бездітності польський трон успадкує Людовік.

Відсутність спадкоємця була найбільшим нещастям Казимира. Дві донечки Ельжбета та Кунігунда були його втіхою, але ж потребував він сина! У всьому звинувачував

¹ Інакше — Гданське Помор'я. Місцина на півночі Польщі, на березі Гданської затоки, яку відібрали тевтонці у 1309 р.

дружину Анну, дочку князя Гедиміна — норовливу та незалежну, зухвалу та веселу, — яка жила у своє задоволення, наче не відчуваючи провини за відсутність нащадка. І Казимир безсовісно мріяв про її смерть, щоб узяти новий шлюб та нарешті отримати жаданого спадкоємця.

Але Анна на здоров'я не скаржилася. Ян Сліпий з тевтонцями висів над Казимиром, мов дамоклів меч, тому з кожним днем він схилявся до згоди на пропозицію шуряка. А насправді Казимир уторопав, якими землями можна відшкодувати втрату Сілезії та Померелії. Втім, про ці хитрі плани король поки мовчав, не розповідаючи навіть ксьондзу на сповіді.

— Ходімо додому, Людовіку, — сухо мовив Казимир, остаточно збридившись прогулянкою. — Тільки хочу попросити тебе: ніколи не розповідай іншим того, що сказав мені. Якщо хочеш бути королем, то тримай язика за зубами про будь-які плани. Добре? І про цю розмову ми з тобою теж нікому не скажемо.

Людовік задоволено закивав головою, зрозумівши, що дядько не наябедничає матері, та невимушено взяв його за руку. Казимира аж пересмикнуло, коли він у своїй великій та сильній руці відчув м'якеньку дитячу долоньку. Він кинув останній погляд на чарівний Дунай. Зітхнув і повів небожа геть із мощних мурів Високого замку. Попереду чекав крутий спуск з пагорба до королівського палацу, який, притулившись до схилу Сібріку, витягнувся уздовж Дунаю.

На подвір'ї палацу Казимира чекала приємна несподіванка — сестра Ельжбета радо вітала Владислава, князя Добжинського, який доводився їм обом двоюрідним братом з боку батька. Казимир аж засяяв, бо цей родич був для нього вельми цінним — саме йому було відведено головну роль у майбутніх планах. Задоволено осміхнувшись, Казимир забув про небожа та побіг вітатися з братом.

— Благослови тебе Господь, Влодку, що ти приїхав до нас! — радісно вигукував він.

Влодко прискіпливо подивився на брата, немов промацуючи його. Він був у розквіті молодості та всім ладний, окрім сильної сутулості, через яку його прозвали Горбатим.

— Як я міг відмовити вашій величності?! — церемонно відповів Влодко. — Та й бажання побачити найяснішу королеву, мою дорогу сестру, змусило мене радо прийняти вашу пропозицію.

— Навіщо ти запросив Влодка? — відверто запитала Ельжбета, уважно спостерігаючи за братами. — Ні, ні! Я дуже рада бачити тебе, Влодку. Але мене дивує, чому брат одразу не привіз тебе з собою?

— Це неважливо! — відрізав Казимир. — Влодко з дороги, йому треба перепочити, тож добре подбай про нього, любя сестричко.

— Знову був у Верхньому замку? — запитала Ельжбета. Нахмурилася, побачивши сина, який уважно роздивлявся нового родича. — Навіщо таскаєш з собою Людовіка?

— Ну, він же мій майбутній спадкоємець! Чи не так? Тому прагну прищепити йому любов до Польщі, щоб він мудро та справедливо нею правив! — уципливо мовив Казимир та квапливо шмигнув у палац, щоб уникнути незручної розмови.

Ельжбета нахмурилася. Насупленість не личила їй, бо у свої тридцять три роки вона була все ще приваблива, з миловидим личком та молочно-білою шкірою, струнка попри те, що призвела на світ трьох синів.

— Влодку, що затіяв Казимир? — відверто запитала королева. Але брат лише розвів руками.

Увечері у банкетній залі замку яскраво горіли факели, грала музика, а стіл ломився від їдла. Апетитні засмажені туші ягнят подавали цілими, а до них — різноманітні

кисло-солодкі соуси, щедро приправлені перцем, імбиром та шафраном. Кокетливо викладені голівки золотаво-білих сирів сусідили з ароматним рагу з м'яса та овочів, рум'яними короваями, на скибки яких клали м'ясо замість тарілок. Гостро-пряний запах страв вправно перебував тонкий аромат вин, які пили, мов воду.

Але чадіння факелів і свічок, сморід спітнілих від задухи та не завжди вимитих тіл, змішуючись з пахощами їжі, отруював усе задоволення від учти. Саме тому король Карл Роберт насилу сидів за столом. Він був уже в літах, а останніми роками хвороба висушила його, змучила — колись енергійний чоловік нині нагадував засохле дерево, яке з усіх сил намагається дати хоч трохи зеленого листя. Із сумом дивився король на своїх придворних. Ті з апетитом їли та пили, радісно базікали у передчутті завтрашнього полювання, на яке він не зможе поїхати.

Ліворуч від нього сидів маркграф Карл, син чеського короля. А праворуч всадили Влодка — на цьому наполог Казимир, який попри свій високий сан спокійнісінько сидів поруч з братом, з апетитом їв, зухвало роздивляючись придворних дам. Настрій у Казимира був пречудовий. Однак він уникав допитливих поглядів сестри.

Ельжбета сиділа поруч з маркграфом у похмурому настрої. Польщу вона покинула у п'ятнадцять років, коли батько віддав її за тридцятидвохрічного Карла Роберта. Чи кохала вона його? Ельжбета ніколи всерйоз не замислювалася про це. Він її чоловік та король, вона — його королева, а їхні діти — майбутні королі. Де в цьому ланцюжку владності та обов'язку знайти місце для кохання? Однак після заміжжя Угорщина стала для Ельжбети другою батьківщиною. А з хворобою чоловіка на неї звалилися не тільки державні турботи, а й страх за життя синів. Усі троє були зовсім крихітками, а угорська знать — свавільною та жорстокою, Карл поклав чимало

сил на її приборкання. Тому Ельжбеті страх як хотілося, щоб Людовіка визнали наступником Казимира — амбітний і заповзятливий брат не відмовиться допомогти у скруті. А якщо Бог не дасть йому спадкоємця, то він передасть Польщу Людовікові. «Але ж він такий хитрий! — з досядою думала королева. — Настільки хитрий, що по смерті Карла прибере до рук Угорщину. Боже, пошли моему чоловікові довгих літ та здоров'я!»

Наче грізне попередження у відповідь на думки королеви, пролунав стогін — Карл Роберт захитався та впав долілиць на стіл. Карл, Влодко та Казимир схопилися, кинулися до короля. Придворні та музиканти злякано замовкли, і в залі запанувала тиша. Казимир підняв зятя — той був живий. Просто йому раптово стало зле. Короля віднесли, і Ельжбета пішла слідом. А коли проходила повз Казимира, той ухопив її за руку й швидко шепнув:

— Після потайки прийдеш до моєї опочивальні.

Але звільнилася Ельжбета пізно ввечері, коли чоловік заснув. Лише тоді вона квапливо пішла до брата, без свічки чи супроводу — коридорами свого палацу вона могла пройти із заплющеними очима. У покоях, виділених Казимирові, панувала темрява. Лише в одній кімнаті горів невеликий канделябр, поруч з яким за столом сидів Влодко.

— А ти чому тут? — здивувалася Ельжбета.

— Я запросив, — пролунало з темного кутка, і на світло вийшов Казимир. — Справа, щодо якої я покликав тебе, так само стосується і його. Але вона має обійти маркграфа, бо це суто наша родинна таємниця. Сідай, сестро, — і він галантно підставив Ельжбеті крісло.

— Не стану приховувати, що вимога Карла Роберта про визнання Людовіка моїм спадкоємцем мені вкрай прикра, — почав Казимир. — Я ще молодий, і, сподіваюся, Господь буде милостивий та пошле мені сина.

— Якщо не будеш по чужих бабах стрибати, — єхидно зронив Влодко, чудово знаючи, який ласий брат до жінок. Недаремно ж його за розпусту вигнав з собору сам єпископ!

— Але на все воля Божа. Та й не можу я відмовити своєму зятеві, який завжди був на моєму боці та допомагав, чим міг, — продовжив Казимир, не звернувши уваги на цю шпильку. — Тому я візнаю Людовіка своїм спадкоємцем. Король Ян теж мусить дотримати свого слова — відмовитися від претензій на польський трон, розірвати союз із Тевтонським орденом та жити зі мною у дружбі. Навіть зобов'язується підтримати мене на призначеному його святістю Папою суді щодо моєї тяжби з Орденом.

— І? — запитала Ельжбета, бо Казимир замовк.

— І я хочу, щоб король Ян не тільки не завадив мені посадити на русинський¹ трон Влодка, а й підтримав у цьому, — із солоденькою усмішкою вимовив Казимир. — А Карл Роберт має поступитися мені своїм правом на Русь та зброєю підтримати нас з Влодком у боротьбі за Руське королівство².

Ельжбета аж заклякла. А потім злякано подивилася на Влодка. Але обличчя брата було незворушним — схоже, він цілком поділяв думку Казимира.

— Ти божевільний! — заволала Ельжбета. — Ти хоч розумієш, у що вплутуєшся сам і вплутуєш нас усіх?!

Казимир лише усміхнувся.

¹ Тут і далі під назвою «Русь» слід розуміти Україну (землі Галицько-Волинського, Київського, Чернігівського та Переяславського князівств). Так само під назвою «русини» слід розуміти українців. Це історично правильні назви країни та народу.

² Королівство Руське — західноєвропейська назва Галицько-Волинської держави, яка після монгольської навали зберегла відносну самостійність. У західній традиції іменувалася королівством, а правителі — королями.

Забаганка дійсно була нечуваною! Загарбати Руське королівство, заможне та потужне?! Якого так жадали і Польща, і Угорщина, і Велике князівство Литовське, котрі пов'язані шлюбами з династією Романовичів¹, а відтак є спадкоємцями після загибелі у боротьбі з татарами у 1323 році князів Лева та Юрія, які не залишили синів! Але русинські бояри покликали на княжіння малолітнього Болеслава, сина Марії Юріївни, рідної сестри загиблих князів, та мазовецького князя Тройдена. Бо саме він був найпершим законним спадкоємцем своїх дядьків. Крім того, втрутився хан Золотої Орди Узбек, який вважав Русь своїм васалом, і усі претенденти не насміли суперечити такому покровителю юного князя.

Дванадцятирічний Болеслав разом з матір'ю прибув до Володимира, прийняв православ'я під ім'ям Юрій на честь свого діда, короля Юрія Львовича. Поки хлопчик був маленьким, за нього правили мати з боярами. Але минали роки, Юрій виріс та перетворився на амбітного молодого чоловіка, якому набридло ходити на налігачах у ньеньки та свавільних бояр. Тому молодий король заходився наводити лад у своїй державі залізною рукою — відправив матір додому — мовляв, жінці належить жити зі своїм чоловіком та дбати про молодших синів — приборкав бояр і зажив собі розкошуючи.

Але до Польщі, вітчизни свого батька, Юрій ставився прохолодно, дбаючи насамперед про інтереси свого королівства. Тому міцно дружив з Тевтонським орденом та взяв шлюб з донькою Гедиміна, великого князя Литовського, чим одразу здобув собі могутнього союзника. А у 1337 році Юрій разом з ординцями зухвало напав на

¹ Романовичі — бокова гілка князів Київської Русі Рюриковичів, які правили Галицько-Волинською державою. Засновник династії — князь Роман Мстиславич, праправнук Володимира Мономаха, батько Данила Галицького.

Люблінську землю, сподіваючись повернути її собі, бо колись вона належала Руському королівству. І дванадцять днів тримав Люблін в облозі, знявши її лише через загибель вождя татар.

Казимирові молодий король був мов кістка в горлі, а його багате королівство муляло серце, не даючи спокою. Саме Руссю задумав Казимир відшкодувати втрату Сілезії та поправити свої матеріальні діляця.

Але як це зробити? Лише посадивши на трон іншого володаря, який теж має якісь права. Мати Влодка, княгиня Анастасія Львівна, доводилася донькою русинському князеві Льву Даниловичу та рідною тіткою загиблим князям. Отже, її син — онук великого князя — теж мав спадкові права на Русь¹.

— Влодко згоден, — сказав Казимир, коли сестра трохи заспокоїлася. — Але мені треба, щоб ти, любя сестричко, залагодила цю справу зі своїм чоловіком. Маркграф теж має не заперечувати. Подумай! У разі чого твій син отримає величезний багатий край у спадок. Або матиме друга в особі Влодка, який правитиме Руссю.

— Але як ти збираєшся це зробити? — після певних роздумів запитала Ельжбета.

— З допомогою бояр. Вони зненавиділи Юрія за його свавілля та властолюбство. Він їх жорстко у шорах тримає. Крім того, ходять чутки, що він начебто хоче повернутися до католицизму, а такого схизматики-русини не потерплять, — прибрехав Казимир, розуміючи,

¹ Владислав брав участь у Вишеградському з'їзді 1338 року як Лотко, князь Руський. Це породило спекуляції польських науковців, які ототожнили його з галицько-волинським князем Юрієм II Тройденовичем, польське ім'я якого було Болеслав. Його скорочене ім'я «Болько» перекрутили на «Лотко», узаконюючи таким чином майбутню анексію Галичини — начебто Юрій сам передав Казимирові права на Русь. Але «Лотко» — це скорочення від «Ladislaus» — латинського варіанту імені «Владислав».

що потрібна якась пристойна підстава для виправдання зрадливості боярства. — Тож у мене є усі шанси домовитися з боярами, які мене підтримають та допоможуть скинути Юрія.

— А раптом у тебе не вийде? — несподівано запитав Влодко. — Війна недешева і непевна справа, враховуючи такого супротивника, як Юрій.

На це Казимир лише осміхнувся.

— Вийде, братику! Усе вийде якнайкраще. Галицькі бояри мріють володіти своїми маєтками пожиттєво та залишати їх у спадщину нащадкам. Юрій їм не дозволяє, а я, себто ти, дозволиш тим боярам, які нам допоможуть. Головне — щоб ти мене не зрадив після того, як сядеш на трон. Завжди пам'ятай, хто посадовив тебе на нього! — грізно прошипів Казимир.

— І все ж таки: як ти це зробиш? Кому ти збираєшся довіритися? І ти впевнений, що самі бояри підуть на зраду свого короля навіть заради володіння маєтками? — допитувалася Ельжбета.

— Це вже моя таємниця, — відрізав Казимир.

Повисло мовчання — брати та сестра замислилися кожен про своє.

— Добре, я поговорю з чоловіком та маркграфом, — після роздумів погодилася Ельжбета. — Але ти, брате, мусиш присягтися, що не заподієш зла моїм синам, якщо Карл Роберт, збав Боже, помре. Ти підтримуватимеш мене і Людовіка. І якщо станеться так, що будеш бездітним, то зробиш його своїм спадкоємцем!

— Обіцяю! — швидко зронив Казимир.

— Присягни мені! — зажадала Ельжбета.

— Ти не віриш моєму слову? — образився Казимир.

— Ні, — незворушно заявила жінка. — Ти один з найхитріших, найпідліших пройдисвітів, які коли-небудь ходили під цим сонцем, і твої гріхи не відмолить навіть сам Папа!

Тому присягни мені на святому Євангелії, що дотримаєш свого слова. Господь — єдиний, кого ти ще боїшся!

Влодко гірко усміхнувся — сумно було бачити брата та сестру, для яких кривні зв'язки вже мало важили, бо обом душі отруїла влада. «А що я можу вдіяти? — думав він. — Я мушу дбати про свій добробут, хоч і безчесним шляхом!»

Казимир підвівся і, взявши Євангеліє, присягнув. Тільки після цього Ельжбета заспокоїлася та разом із Влодком пішла. Але, вийшовши у коридор, зупинилася та запитала брата:

— Ти повністю усвідомлюєш, на що ідеш? Якщо ця інтрига провалиться, то король Юрій жорстоко помститься всім нам. А тесть Гедимін та Орден йому допоможуть!

— Розумію. Але розумію й те, що Казимир зовсім забув про Любарта, сина князя Гедиміна. Він теж має права на руський трон завдяки шлюбу з донькою покійного князя Лева, двоюрідною сестрою короля Юрія.

Ельжбета скинулася, мов кобилиця на аркані, бо геть забула про литовського княжича, та хотіла бігти у покої Казимира.

— Не метушися! — втримав її Влодко. — Нехай Казимир робить усю брудну роботу сам. Якщо йому вдасться посадити мене на трон, то присягаюся, що не буду веретенем у його руках. Я — онук руського короля Лева Даниловича і не дозволю себе зневажати. І я пам'ятатиму, якою доброю була до мене ти, сестро. Ходімо!

Невдоволено підібгавши губи, Ельжбета покрокувала поруч із Влодком темними переходами палацу. Свічка у руці брата тремтіла від протягів, полум'я стрибало, кидаючи химерні тіні на кам'яні стіни, і, здавалося, навколо танцюють демони. «Ох, не буде Казимирові добра від цієї затії! — думала Ельжбета. — Втім, мені однаково — головне, щоб мої діти не постраждали!»

Протягом наступних днів усі домовленості між королями були остаточно узгоджені — Казимир зрікся Сілезії та визнав племінника своїм спадкоємцем, маркграф Карл від імені свого батька зрікся прав на польську корону та запрягся перебувати у дружбі з Казимиром, а бідолашний Карл Роберт заспокоївся — якщо він помре, то у маленького Людовіка буде і опікун, і польська корона.

Однак марно три королі раділи зі своїх домовленостей: спроба Казимира посадити на руський трон Влодка з тріском провалилася — небагато знайшлося свавільних бояр, готових визнати його своїм володарем. А тих, хто зважився, Юрій Тройденевич або скарав на смерть, або відібрав маєтності, залишивши безсильними жебраками.

Але нікому й на думку не спало, що король Казимир ніколи так просто не здавався — в його голові вже визрів новий план захоплення Русі.